

Spomin in spoznanje

Zakaj je tema druge svetovne vojne še vedno zanimiva – tudi za slovenske rojake po svetu?

Ali je pogosto pisanje o dogajanju med drugo svetovno vojno in po njej, ki je bistveno zaznamovalo slovensko preteklost, neke vrste anahronizem, torej samo sebi namenjeno pogrevanje davne in zastarele tematike? Vprašanje se zastavlja pogosto, odgovor nanj pa je v veliki meri odvisen od tega, na koga je vprašanje naslovljeno.

SKUPINI ROJAKOV JE BIL OMOGOČEN TUDI OBISK ROVA SV. BARBARE V HUDI JAMI. / ARHIV MARIE VELIKONJA

A vendarle obstaja tudi objektivno merilo, po katerem lahko presojamo pomen tega spraševanja, namreč merilo vpliva preteklosti na sedanjost. In po tem merilu je jasno: ko bi ne bilo medvojne nasilne revolucije in povojnega še bolj nasilnega prevzema oblasti, bi bila razmerja v slovenski družbi bistveno drugačna in naš *danes in jutri* bi zelo verjetno usmerjali bistveno drugi ljudje, kot pa jih je na površje naplavila dediščina totalitarne preteklosti. Da, preteklost je še kako živa v sedanjosti in kroji tudi našo prihodnost.

Strokovno potovanje rojakov

Tega se zavedajo ne le mnogi v domovini, temveč tudi številni slovenski rojaki po svetu, ki ohranjajo zgodovinski spomin na sorodnike, ki so bili po vojni prisiljeni rešitev pred totalitarnim sistemom iskati v izseljenstvu. Takšna skupina rojakov je v prvi polovici oktobra obiskala Slovenijo in opravila izobraževalno turnejo,

ki bi jo, če si dovolimo to oceno, moral opraviti vsak Slovenec v domovini, da bi mu bilo jasno, zakaj je stanje pri nas takšno, kot je. Pobudnica in organizatorka turnee je bila **Maria Velikonja**, vnukinja pisatelja Narteje Velikonje, ki je bil junija 1945 obsojen na montiranem sodnem procesu in usmrčen, do danes pa ni znan kraj, kjer ležijo njegovi posmrtni ostanki (Maria Velikonja je nedavno v samozaložbi izdala dvojezično knjigo *The Trial, Execution and Acquittal of Narte Velikonja/Narte Velikonja: proces, usmrnitev, oprostila sodba*).

Večina od okoli 25 udeležencev turnee je prišla iz Združenih držav Amerike in so izgubili sorodnike zaradi partizanskih, tj. komunističnih zločinov. V dobrem tednu dni so obiskali množična grobišča, nekdanja koncentracijska taborišča in zapore, pri tem pa so jih vodili slovenski strokovnjaki s področja zgodovinarstva, prava, arheologije, muzealstva ... Obiskali so številne lokacije

v Sloveniji in zamejstvu, ki so neposredno povezane predvsem z dogajanjem ob koncu druge svetovne vojne, kot so Trnovska planota nad Novo Gorico, nekdanje zaporniške celice tajne politične policije v Ljubljani, jami pred Krenom in pod Macesnovo gorico v Kočevskem rogu, grad Rajhenburg, ki je bil po vojni zapor za ženske (mnoge med njimi so bile politične zapornice), nekdanja komunistična koncentracijska taborišča v Šentvidu, Šternthalu in Ormožu, Petriček, Košnica, Sveti Urh, Teharje, Huda Jama (ki jo urejajo v muzejski prostor), Dobrava, škofjeloški grad; v zamejstvu pa so obiskali kraje fašističnega in nacističnega nasilja na Tržaškem, Vetrinjsko polje, Pliberk ...

Udeležencem turnee smo se pridružili pri dveh dogodkih: pri romanju k breznom v Kočevskem rogu in pri okrogli mizi s slovenskimi strokovnjaki, ki jo je gostila Slovenska matica.

Ob roških brezni

Po Rogu je bil vodič arheolog **dr. Uroš Košir**, ki je »iz prve roke« – bil je namreč ključni član ekipe,

ki je opravila raziskavo in nato izkop Jame pod Macesnovo gorico – predstavil dosedanja dognanja o roških prikritih grobiščih. Za Jamo pod Krenom je jasno, da ni kraj slovenske smrti, temveč da so bili tu večinoma umorjeni pripadniki drugih jugoslovanskih narodov (Srbi, Hrvati, Črnogorci ...), nekaj kilometrov oddaljena Jama pod Macesnovo gorico pa je bila do jeseni 2022 »grobniča« za okoli 3.450 umorjenih, ki so bili, kot so pokazale raziskave, večinoma Slovenci. Obstaja velika verjetnost, da je bilo prav to morišče kraj smrti tudi nekaterih sorodnikov udeležencev zgodovinske turnee. Prav zato smo njihove izjave, ki jih objavljamo v ločenem prispevku, posneli na robu tega kraškega brezna.

Dr. Košir je predstavil številne podatke, povezane z dogodki ob Jami pod Macesnovo gorico, in na kraju samem pokazal podrobnosti (npr. ostanke apna, s katerim so zasipavali pobite v breznu), ki so omogočile – če smemo uporabiti ta izraz – potovanje skozi čas in tako vpogled v zločin, ki ne zastara in s katerim se Slovenija še ni dokončno

reševala, o čemer priča dejstvo, da izkopani posmrtni ostanki še po treh letih niso bili pokopani v prestolnici samostojne slovenske države, kot si želijo svojci umorjenih.

Ne zgolj mimogrede: dr. Uroš Košir je v sodelovanju z dr. Luko Vidmarjem, ki je vodil izkopavanje Jame pod Macesnovo gorico, nedavno v eni osrednjih arheoloških strokovnih publikacij (*European Journal of Archeology*) objavil prispevek o raziskavi Jame pod Macesnovo gorico, s čimer je strokovno delo vladne komisije za

TITOFILNA OZ. REVOLUCIONARNA STRAN ŠE VEDNO BRANI LAŽI IN TABUJE PREJŠNJEGA REŽIMA, A TO DRŽO DR. DEŽMAN VIDI KOT RINJENJE Z GLAVO SKOZI ZID OZIROMA KOT NEKO (SAJ VESTE, KATERO) POČETJE »PROTI VETRU«.

reševanje vprašanj prikritih grobišč, ki je bila naročnica raziskave in izkopa, ter slovenskih arheologov mlade generacije dobilo dodatno mednarodno potrditev (ki še dodatno poudarja čudaštvo prevladujočega slovenskega ignoriranja tega izjemnega dosežka).

Nekateri bi z glavo skozi zid

In še nekaj utrinkov s strokovne okrogle mize na Slovenski matici, pri kateri so sodelovali dr. zgodovinar Jože Dežman ter pravnik dr. Peter Jambrek in dr. Jernej Letnar Černič.

Dr. Jože Dežman je med drugim predstavil številne korake, ki so bili oviram navkljub narejeni pri soočanju z odprtimi vprašanji preteklosti: opravljenih je bilo veliko terenskih in zgodovinsko raziskav, žrtvam komunizma je bilo priznanih precej pravic (npr. po zakonih o denacionalizaciji in popravni krivici), zakonodaja omogoča odkrivanje in urejanje pri-

POGOVORNI VEČER V PROSTORIH SLOVENSKE MATICE / BOGOMIR ŠTEFANIČ

Želja izvedeti še več

Zakaj so se udeležili potovanja po temnih točkah slovenske zgodovine, koga so pri tem imeli v mislih? Vprašanje smo zastavili ob Jami pod Macesnovo gorico v Kočevskem rogu.

Janez Hočevar

Ko sem izvedel za program zgodovinske turnee v Sloveniji, sem bil navdušen. Zelo cenim prizadevanje gospe Marije Velikonja, saj nam tako daje možnost, da se na kraju samem in v pogovorih z izvedenci seznanimo z dogajanjem v Sloveniji med vojno in po njej. V Sloveniji in tudi v Kočevskem rogu sem sicer bil že večkrat, a želel sem si izvedeti še več: kaj vse je bilo doslej odkrito, kakšni so odzivi oblasti na ta odkritja, kako se rešuje vprašanje dostojnega pokopa posmrtnih ostankov tistih, ki so bili izkopani iz prikritih grobišč ... Vse to me iskreno zanima. Res je, sem Američan po državljanstvu, ampak moje srce je še vedno v Sloveniji. Moj oče je bil domobranec, nekje v Kočevskem rogu imam strica ... Osebo sem v zadnjem času,

Jože Vaupotič

Tu sem z ženo Majdo in sestro Marijo. Rojeni smo bili v Avstriji, v begunskem taborišču Spittal na Koroškem. Moj ata in od žene ata sta bila domobranca, mnogo njunih prijateljev so Angleži po vojni poslali nazaj v Jugoslavijo. V Ameriki imam tudi sam prijatelje, ki imajo brate, sestre, sorodnike v jamah Kočevskega roga. Zaradi njih prihajam sem. Prvič sem bil tukaj že leta 1993 z očetom in bratom. Očeta sem dvakrat videl jokati: ko je v Ameriko dobil telegram o mamini smrti, drugič pa v Rogu, ko je padel na kolena in jokal za svojimi pobitimi prijatelji, vrnjenimi iz Koroške. Zdaj sem že tretjič tukaj; vsakič, ko prideš, boli, da se je vse to zgodilo že po koncu vojne. Revolucija, državljanska vojna je prinesla nasilje, a da se je to dogajalo že po koncu vojne! Gremo na-

Pavel in Ani Žakelj (poročena Žitko)

Najin oče je bil rojen v Šentjoštu /v trdni in verni kmečki družini s številnimi otroki/, bil je pri vaški straži in potem domobranec. Vrnjen je bil v Slovenijo, a je iz taborišča v Šentvidu pobegnil in se je uspel vrniti v Šentjošt. Bil je skrivač, dokler je bilo to mogoče, ko pa je prišla zima, je odšel v Italijo. Bil je v taborišču v Senigaliju /od koder se je vrnil in iz Slovenije pomagal prebegniti roškemu rešencu Milanu Zajcu/. Najina mama pa je Dolenjka, doma iz Grabna pri Sv. Gregorju. V Ameriko sta prišla leta 1949. V eni izmed jam zelo verjetno Kočevskega roga, žal tega ne vemo natančno, so trije očetovi bratje in noseča sestra, tudi njen mož, prav tako domobranec, pa

kritih morišč in grobišč ... Po drugi strani pa je res, da t. i. titofilna oz. revolucionarna stran še vedno brani laži in tabuje prejšnjega režima, a to držo dr. Dežman vidi kot rinjenje z glavo skozi zid oziroma kot neko (saj veste katero) početje »proti vetru«.

Prav ti ljudje imajo sicer trenutno moč in oblast, a dr. Dežman tega ne presoja kot posebno tragedijo: to je po njegovih besedah kulturna vojna, ki jo lahko primerjamo z razmerami v drugih državah, ki so doživele državljansko vojno, kot so Združene države Amerike in Španija. »Mirno lahko gledamo v prihodnost, ki bo z raziskavami prinesla nove podatke in odpirala nova vprašanja,« je slovensko pot naprej optimistično označil dr. Dežman.

Nič se ni bistveno spremenilo

Nekaj manj optimizma je bilo mogoče zaznati v besedah **dr. Petra Jambreka**. Slovenija je sredi prejšnjega stoletja doživela vojno in revolucijo, po vojni več kot pet let strahovite fizične represije, ki so ji nato do prvih demokratičnih volitev aprila 1990 sledila štiri desetletja komunističnega režima. In to je ogromno časa, v katerem je režim razvil številne metode manipuliranja in zatiranja prebivalstva, kar se pozna še danes.

OB JAMI POD MACESNOVO GORICO, IZ KATERE SO PRED TREMI LETI IZKOPALI POSMRTNE OStanKE 3.450 ŽRTEV. / BOGOMIR ŠTEFANIČ

V bistvu se, kot je dejal dr. Jambrek, tudi v zadnjih 35 letih samostojne slovenske države »ni nič bistveno spremenilo« – Slovenija sicer ne doživlja več sistema z nasilno represijo v fizičnem smislu, obstajajo pa mehki, a zelo učinkoviti načini prevlade in podrejanja, ki jih izvajajo dedi-

PRI OLTARJU, KI GA JE OB JAMI POD KRENOM POSTAVIL KOČEVSKI KI-PAR STANE JARM / BOGOMIR ŠTEFANIČ

či povojnega »novega razreda«; sinovi in hčere komunističnih vladarjev so uspeli podedovati ne samo politično oblast, temveč so tudi sprivatizirali nekdanjo družbeno in državno lastnino.

Tako se nadaljuje nekdanja družbena razslojenost, ki v veliki meri določa tudi prevladujoč način razumevanja preteklosti, vrednote, politično in ideološko identiteto ... In prav v tem dejstvu tiči odgovor na vprašanje, zakaj je tema t. i. polpretekle zgodovine še vedno zanimiva, čeprav ne žrtve ne storilci komunističnih zločinov niso več med živimi – še kako živ je namreč družbeni okvir, ki so ga vzpostavili ti zločini.

vzpostavljajo t. i. obnovitveno pravičnost: vračanje zaplenjenega premoženja, poprava krivic za prestando trpljenje političnih zapornikov, obsojenih na montiranih procesih ... Po drugi strani pa se ni zgodilo tako rekoč nič pri vzpostavljanju t. i. povračilne pravičnosti: izplen preganjanja komunističnih storilcev nezastarljivih zločinov proti človečnosti je enak ničli. Spomnimo se samo primera Mitja Ribičič, ki ga je sodna veja oblasti ob asistenci falsificiranega izvedenskega mnjenja rešila postopka za zaukazan umor ranjencev, ki so bili junija 1945 zmetani v brezno Konfin pri Grčaricah.

A kljub upravičenim kritikam na ta račun moramo biti pri presoji slovenskega primera trezni: dr. Letnar Černič je slovenskim rojakom dejal, da je Slovenija v primerjavi denimo s Hrvaško in Španijo dober primer prehoda iz nedemokratičnega v demokratični sistem; nikoli namreč ni mogoče doseči popolnega prehoda, popolne uresničitve tranzicijske pravičnosti. Družba mora iti naprej, cilj tranzicijske pravičnosti, ki je tudi osebna želja predavatelja, pa je, da Slovenija postane družba, v kateri lahko sobivajo ljudje z različnimi družinskimi ozadji ter nazorskimi in ideološkimi pogledi.

Seveda pa to sobivanja pomeni, da ne poveličujemo preteklih zločinov, temveč se jih spominjamo in spoznanja o tem delimo z mlado generacijo – eden od ciljev, ki so si ga zastavili tudi udeleženci izobraževalne ekskurzije pod vodstvom Marie Velikonja.

BOGOMIR ŠTEFANIČ

bogomir.stefanic@druzina.si

Tranzicijska pravičnost kot *mixed bag*

Dr. Jernej Letnar Černič je predstavil slovensko zgodbo vzpostavljanja tranzicijske pravičnosti, ki je nekakšen *mixed bag*: mešanica uspehov in neuspehov. Tudi on je kot uspeh opredelil vrsto zakonodajnih ukrepov, ki

bratranec od ata ... Vrnjeni so bili iz Koroške. Naš ata o tem ni nikoli govoril. Nekaj so nam povedali drugi sorodniki /*stric Družininih sogovornikov je msgr. Vinko Žakelj, ki je imel 27. maja 1945 novo mašo v Vetrinju.* Prišla sva iz spoštovanja do očeta, do vsega, kar je prestal on, kar je prestala njegova družina, kar so prestali vsi drugi ... In da bi se še bolje poučila, kaj se je dogajalo med vojno in po njej. Tukaj sva že bila, a še vedno se lahko veliko naučimo. Tudi najini otroci so že bili tu. Zelo sva hvaležna za vse, kar sva tokrat doživela in izvedela.

Greg Mersol

Moj ded je bil dr. Valentin Meršol /ki je v Vetrinju v začetku junija 1945 odločilno prispeval, da Angleži niso vrnili v Jugoslavijo tudi civilnih beguncev in še nekaj preostalih domobrancev/. V resnici ga nisem prav dobro poznal, do njegovih šestdesetih oz. zgodnjih sedemdesetih let, med odraščanjem v ZDA pa sem vedno slišal številne zgodbe. Kot otroku iz ameriškega predmestja konec šestdesetih let prejšnjega stoletja so se mi te zgodbe zdele povsem nestvarne, češ, saj to ne more biti

res, to se ni zares dogajalo, toda čim več sem slišal in izvedel o tem, kaj se je tukaj dogajalo, tem bolj mi je bilo jasno, kaj je mojega deda tako zaznamovalo. Bil je globoko veren človek. Ko sem izvedel, kaj je storil v Vetrinju – te stvari sem izvedel postopoma, po koščkih, ko sem odrasčal, so mi jih pripovedovali drugi, pa tudi bral sem o tem –, se me je najbolj dotaknilo, kako močno je bila njegova vera povezana z dejstvom, kje je bil in kako je ravnal. Bil je globoko veren katoličan. Vem, da so ga takrat, ko so bežali iz Ljubljane, napotili na napačen vlak. To je ugotovil, ker je poznal progo, zato sta s sopotnikom vlak ustavila in ga prisilila, da ju je odpeljal nazaj. Noč sta preživela na Brezjah, od tam pa je napisal sporočilo svoji družini, da sta s sopotnikom na varnem na Brezjah in da bo z njima, zahvaljujoč Božji Materi Mariji, vse v redu. Od tam sta odšla v begunsko taborišče. Pozneje sem izvedel, kaj je sprožilo dogodka, zaradi katerih smo danes tukaj, in sem videl, da je bil moj ded deležen močne podpore celotne skupnosti, vsak dan pa je žaloval za ljudmi, ki jih ni mogel rešiti, tistih, ki so tukaj, v Kočevskem rogu. Tako je bilo že leta 1945 in mislim, da je zanj to veljalo vse življenje: globoko je obžaloval, da ni mogel rešiti še več ljudi. To ga je težilo bolj kot kar koli drugega. Tudi v njegov spomin sem se udeležil tega potovanja po Sloveniji.